

RECENZIE

OWEN FLANAGAN: VEDOMIE

Archa, Bratislava 1995, 103 s.

Po antológii súčasných prác o filozofii mysle: *Myseľ, Telo, Stroj* (Bradlo, 1992) a nedávnom českom preklade Searlovej knihy *Mysl, mozek a věda* (Mladá Fronta, 1994) sa na slovenskom knižnom trhu objavil ďalší preklad titulu z tejto oblasti. Informovaný čitateľ už asi tuší, že sa budem zaoberať esejou amerického filozofa Owena Flanaganu *Vedomie*, ktorá vyšla v edícii Filozofia do vrecka vydavateľstva Archa. Spomedzi titulov vydaných v rámci tejto edície (napr. vzhľadom na chudobnosť slovenského knižného trhu až príliš okrajový Delleuze) možno Flanaganovo *Vedomie* zaradiť k úspešnejšie vybraným filozofickým titulom.

V uvedenej eseji sa Flanagan pokúsil o náčrt „naturalistickej teórie vedomia“. Hneď na začiatku treba podotknúť, že túto mimoriadne smelú ambíciu sa autor pokúša realizovať na značne limitovanom priestore, čoho prirodzeným dôsledkom je všeobecnosť a fragmentárnosť opisu problémov a stratégií ich riešení. Flanagan v úvode čistí priestor pre „neurofilozofické poňatie vedomia“ kritikou a následným odmietnutím dvoch neadekvátnych koncepcií ľudskej mysle. Prvú predstavuje karteziánska paradigma mysle. Logický nekoherentní a explanačne nemožnú Descartovskú dualitu mysle a tela autor odmieta definovaním vedomia ako niečoho „čo prebieha za procesom verbalizácie“, teda niečoho, čo na svoje fungovanie vyžaduje fyziologický podklad. Rovnako odmieta behavioristickú dualitu tela a *ne-mysle*. K Flanaganovmu výkladu možno dodať, že behaviorizmus len slepo okopíroval nekoherentné oddelenie fyzikálnej a mentálnej sféry, čo ho nevyhnutne priviedlo k strate schopnosť niečo objasniť. Flanagan teda oprávnene kritizuje Dennetov názor, podľa ktorého je vedomie „poslednou baštou okultizmu“ a uzatvára, že je vedecky korektné a zmysluplné sa ním zaoberať.

Vo svojej práci Flanagan načrtáva minimálne päť prominentných problémov filozofie mysle, na podklade ktorých rozvíja vlastnú koncepciu. Pre prehľadnosť sa budem každým z nich zaoberať osobitne, a to aj za cenu porušenia poradia (a možno aj niektorých súvislostí), ktoré zaujímajú vo Flanaganovej eseji. Následne sa pokúsím zrekapitulovať a komentovať jeho návrhy riešení uvedených problémov, a tak kriticky prezentovať jeho „neurofilozofickú teóriu vedomia“.

1. Kritika nových mysteriánov

„Vedomie nie je vnímateľná vlastnosť mozgu“ je podľa Flanaganu hlavná téza mysliteľov zoskupených okolo T. Nagela (pozri spomenutú antológiu) a C. McGinna. Požiadavka homogenity pri zavádzaní pojmov, podľa týchto neokarteziánskych mysliteľov znemožňuje, aby sme mohli vysvetliť, resp. akýmkoľvek spôsobom zosúladiť mentálne

stavy prebiehajúce vo vedomí (mysli) s neuroónovými procesmi v mozgu. Hlavným problémom tejto tézy je, dôvodí Flanagan, že požiadavka homogenity je „príliš reštriktívna“. Pri jej akceptácii by totiž neboli legitímne ani fyzikálne vysvetlenia pozorovateľných javov prostredníctvom nepozorovateľných, častíc. Napríklad určité pozorovateľné procesy v hmlovej komore sa vysvetľujú prostredníctvom elektrónov, ktoré však nie sú priamo pozorovateľné. Možno dodať, že pojem tzv. „affordances“, teda postulovaných elementov (napr. mikročastíc), ktoré sú neprístupné priamemu empirickému pozorovaniu, je v dnešných fyzikálnych vedách vskutku nepostrádateľný. Flanagan uzatvára, že „autofenomenologické výpovede“ prvej osoby o jej *vedomí* a jeho stavoch možno legitímne spájať výpoveďami o aktivácii neuroónových skupín nášho *mozgu* bez toho, aby sme porušili pravidlá o nahrádzaní pojmov, ktoré platia v súčasnej vede. Toto prepojenie sa realizuje ako „priame a reflexívne“.

Flanagan po obhájení prepojenia mozgu a vedomia uvažuje o bližšom určení tohto vzťahu. Predkladá pritom odvážnu hypotézu, že „fenomenologické rozdiely v vedomej skúsenosti sú podporované rozdielmi vo vzorcoch aktivácie neuroónov“. Evidenciu, potrebnú na fundovanie takejto hypotézy, očakáva z viacerých zdrojov. Jedným z nich je skúmanie prípadov fyziologických porúch nervovej sústavy. Napríklad slepcov, ktorí majú poškodené isté časti kortexu, pričom iné sú funkčné a ktorí nemajú zrakovú skúsenosť, resp. ju majú špecifickým spôsobom ohraničenú. Lokalizácia fyziologických porúch by mala podnietiť lepšie pochopenie vzťahov medzi niektorými nervovými funkciami a istými časťami ľudskej fenomenológie. Na inom mieste Flanagan uvádza len relatívne fundovanú hypotézu, že „hrubé, nespracované pocity“, tzv. senzorové kválie sprežívajú „charakteristické formy aktivizácie neuroónov na dráhach, ktorými sa šíri senzorový vzruch“. Odvolávajú sa na experimentálne práce Paula Churchlanda, načrtáva perspektívu definovania modelu frekvencie vzruchov. Prostredníctvom aktivizovania istých neuroónových receptorov by takýto model mal umožniť definovať vnemy farieb, chutí, pachov. Fenomenológii „nevýslovného pocitu chuti“ by tak mala, aspoň podľa Churchlanda, zodpovedať frekvencia istých neuroónov na úrovni 95/35/10/80/60/55 Mhz. Do tejto argumentácie zapadá aj hypotéza, že „každá skupina neuroónov zodpovedá za špecifické črty zážitku“. Na prvý pohľad tu udiera do očí ignorovanie rozdielu medzi videním ako neurofyziologickým procesom a videním ako manifestáciou istej sociálnej zručnosti.

Tak napríklad, je rozdiel medzi „videním“ kľučky ako istého výčnelku zo steny a „videním“ kľučky ako nástroja na otváranie dverí. Len v druhom prípade, keď je videnie kľučky ako kľučky podopreté istým diskurzívnym kontextom a životnou praxou môžeme oprávnene tvrdiť, že aktivizácia neuroónov má isté kauzálne dôsledky na jeho správanie, napr. že aktér vie, ako sa možno z miestnosti najľahšie dostať von. Pokiaľ kľučku nevníma ako kľučku (teda nemá žiadnu skúsenosť s kľučku a neovláda ani jej pojem), je viac než pravdepodobné, že tento vnem (chápaný čisto na úrovni kválie) nebude mať na jeho správanie ani zďaleka rovnaký vplyv. Mohli by sme si predstaviť, že

z miestnosti sa bude usilovať dostať iným spôsobom, ako časťou steny, z ktorej niečo vyčnieva, tj. dverami s kľučkou.

Skúmanie obmedzené na neurofyziologické prejavy skúsenosti nám teda *princípálne* neumožňuje vyslovovať precízne a efektívne (v zmysle anticipácie konania) súdy o tom, čo je v danom prípade predmetom skúsenosti. O konkrétnych obsahoch vedomia nám môže prezradiť viac až skúmanie *odlišnej roviny* praktík a jazykových nástrojov, ktoré má vnímajúci subjekt k dispozícii. Možným dôsledkom ignorancie rozdielov medzi neurónmi a zručnosťami je neudržateľná predstava, že vševediaci psychológ by v princípe mohol z biologického pozorovania mozgu dokonale rekonštruovať fenomenológiu vedomia, a to bez akéhokoľvek skúmania diskurzívnych a materiálnych praktík daného jednotlivca.

Otvorenou otázkou zostáva, či sa niekedy v budúcnosti podarí potvrdiť hypotézu, ktorá explicitne nevyklučuje, čiže implicitne pripúšťa možnosť odvodiť všetky odlišiteľné fenomény vedomia z diferencovaných neurónových procesov. V súčasnosti dostupná evidencia však dostatočne nepodporuje domnienku že *všetky* stavy vedomia majú svojské *diferencované* fyziologické prejavy a vice versa. Jediné, na čo možno z predložených informácií usudzovať je, že isté neurologické konfigurácie majú za následok isté zmeny vedomia.

Množina javov, o ktorej v tejto súvislosti Flanagan hovorí, zahŕňa len niektoré „hrubé“ fenomény, ktoré sa prejavujú ako zmeny vo vizuálnom poli, čuchu a chuti. To je však len veľmi malá časť toho, čo zvyčajne nazývame obsahmi vedomia.

Flanagan prakticky úplne ignoruje ľudskú schopnosť učiť sa a používať jazyk (v zmysle symbolického systému) a vplyv tohto podstatného faktu na vývoj vedomia, ako aj mozgu. Experimentálna psychológia už od tridsiatich rokov eviduje, že osvojovanie jazyka v rámci lokálneho ľudského spoločenstva bezprostredne tvaruje najdôležitejšie psychické funkcie, ako napr. pamäť, vôľu, obrazotvornosť atď. Psychické funkcie „privatizované“ z kolektívnej praxe majú následne vplyv na usporiadanie neurónových centier. Flanagan síce na jednom mieste pripúšťa, že „neurónové procesy prebiehajú na základe uvedomenia si inštrukcie“. To je však bohužiaľ, všetko, čo v tejto súvislosti, nevyhnutnej pre pochopenie ľudskej mysle ako podstate *diskurzívnej*, hovorí.

2. Dve roviny Ja a podvedomá skúsenosť

Explanačne prítlačlivé je rozlíšenie medzi Ja ako „subjektu introceptívnych signálov, ktoré robia organizmus bdelym voči jeho vlastným homeostatickým stavom“ a Ja ako „naratívnyim ťažiskom“. Prvé Ja predstavuje nervovú bázu pre rozlišovanie medzi Ja a Neja, v zmysle rozlíšenia medzi organizmom a okolitým prostredím. Najprimitívnejšiu formu Ja môžeme objaviť v „pude sebazáchovy, ktorý bráni rakovi, aby zjedol sám seba“. Skúsenostná citlivosť rozlišovať medzi Ja a Neja sa podľa Flanaganu vyvinula v dôsledku selekčných tlakov, pretože je nevyhnutná pre prežitie, ak to závisí od získania potravy.

Druhý Ja predstavuje jazykový konštrukt. Ten je dôsledkom „bohatej naratívnej predstavy o sebe samom“, ktorá je v kantovskom zmysle prítomná v každej vedomej skúsenosti. Flanagan ďalej dôvodí, že ľudská identita má sociálnu povahu, pretože podlieha „kultúrnym vplyvom a osobnej histórii“. Tému sociálnej mysle však ďalej nerozvíja.

Rozlíšenie medzi dvoma psychickými systémami, z ktorých jeden predstavuje nervovú bázu pre základnú orientáciu v prostredí a druhý sa vyznačuje „vedomou skúsenosťou“, následne umožňuje Flanaganovi vytvoriť zaujímavú stratégiu na elimináciu freudovskej pojmovej machule – podvedomej skúsenosti. Rozlišuje pritom medzi „informačnou citlivosťou“ (nazvem ho) Ega 1 a „vedomou citlivosťou“ Ega 2. Informačná citlivosť je záležitosť „aktívnych neurónových sektorov, ktoré systém nemusí vnímať“. Napríklad každý normálny človek má schopnosť rozoznať tváre bez toho, aby ich vedome nejakým meral a porovnával. „Nevedomý geometer“ v mozgovej kôre, podľa Flanagan, je však spoľahlivou zárukou, že táto zručnosť funguje. Podobne nevedomá, t.j. informačná citlivosť na pohyby chĺpkov v ušiach je podstatná pre udržanie rovnováhy, t.j. zásadne ovplyvňuje ľudské správanie bez toho, aby sme si toho boli vedomí. Teda, existuje určitý stupeň stimulácie neurónov, v ktorej sa vedomá skúsenosť nevyskytuje, informácie o stimuloch sa však spracúvajú. „Iba niektoré vzory neurónovej aktivity vyúsťujú do fenomenologickej skúsenosti, iné nie“, uzatvára Flanagan. Tento záver podporuje stanoviskom, že efektívne utvorený systém bude citlivý na viac vecí, než s môže uvedomiť, takže mnohé informačné vstupy a výstupy nemôžu byť predmetom našej skúsenosti.

3. Neurónový darwinizmus

Vedomie sa interpretuje ako produkt evolučného procesu. Po etablovaní prvoplánového Ja (bolesť, radosť) sa, podľa autora v dôsledku selekčných výhod vyvinulo a uchovalo aj vedomie, schopné plánovať a myslieť. Neurónová sieť ľudského mozgu sa v priebehu vývoja rozdelila na množstvo sektorov, určených na špecifické úlohy. Spojie a štruktúra tohto systému sú však „mäkké“, t.j. neuróny sa môžu navzájom nahrádzať, obmieňať si úlohy. Ich prepojenie zároveň vysvetľuje asociatívnosť myslenia.

4. Anticipujúci Turingov stroj

Počítačový funkcionalizmus pokladá vedomie za nepodstatné, pretože v Turingovom stroji sú podstatné len vstupy a výstupy. Tieto majú výlučne explicitnú povahu. Flanagan dôvodí, že vedomie je obsiahnuté v ľudskej inteligencii a účelnosti, a teda stroj, ktorý spĺňa Turingov test, nemožno stotožňovať s ľudským aktérom. Jeho hlavný argument sa opiera o pojem „informačnej citlivosti“. Niečím takým totiž stroje riadiace sa explicitnými príkazmi logicky nemôžu disponovať. Konštrukcia softwaru striktné vyžaduje definovanie explicitných príkazov. Naše možnosti postihnúť a následne exaktne definovať „informačnú citlivosť“ sú obmedzené. Turingov stroj by tak postrádal relevantné časti softwaru, čo autor stotožňuje s absenciou vedomia. Vzhľadom na odvážne hypotézy

o možnostiach výskumu neurónových kválií, ktoré vyslovuje na iných miestach, sa čitateľ musí zaujímať o to, prečo aj v tomto prípade nepripúšťa možnosť neobmedzeného pokroku kognitívnych vied. Ten by hypoteticky mohol umožniť dokonalé zmapovanie fungovania neurónov a s tým súvisiacej „informačnej citlivosti“. V takom prípade by jeho argument proti Turingovým strojom z veľkej časti stratil opodstatnenie.

Myslím, že Flanaganov argument, ktorý je v duchu celej eseje zameraný len na fyziologický mozog, je vhodné doplniť argumentom poukazujúcim na neformalizovateľnosť ľudských zručností a schopností, vrátane používania jazyka. Stačí si pripomenúť Rylovu dištinkciu medzi *knowing how* a *knowing that* a dôsledky, ktoré z nej vyplývajú pre akékoľvek formalizované systémy. Zvážme len, že materinský jazyk sa neučíme na základe gramatických pravidiel, pretože tie by sme nemali ako pochopiť. Ostávajú teda len dve možnosti – buď ho do našich duší vložil boh, ako to predpokladal ultramontanisti, alebo ho nadobúdame životnou praxou, v rámci fyzických a psychických interakcií s inými. Toto tvrdenie sa pritom týka prevažnej väčšiny toho, čo nazývame zručnosťami a schopnosťami. Konštrukcia ľudského konania a myslenia výlučne na základe explicitných pokynov je nemožná. Z hľadiska praxe je úplne jasné, že ľudia vo veľkej väčšine prípadov (vrátane učenia sa materinského jazyka) nepostupujú podľa softwaru pre stroje. Flanaganov argument o neformalizovateľnosti informačnej citlivosti (čo sa môže ukázať ako technický problém) je preto vhodné doplniť argumentom o neformalizovateľnosti takých fenoménov ako je „zručnosť“ a „schopnosť“.

5. Epifenomenalistické podozrenie

Na záver sa dotknem ešte jednej v práci nastolenej témy, a to tzv. „epifenomenalistického podozrenia“. Toto podozrenie sa týka kauzálnych úloh, ktoré sme v našom duševnom živote náchylní pripisovať vedomiu. Možno iba súhlasiť s názorom, že tradičná karteziánska paradigma vysoko nadhodnotila (v podstate absolutizovala) rolu vedomia. Z druhej strany počítačový konekcionalizmus, ktorý pre svoje teórie zakladá výlučne na vstupoch a výstupoch, vedomie nepotrebuje marginalizovať. Úloha a možnosti vedomia teda vôbec nie sú jasné. Autor tu nadväzuje na Libetov experiment, pričom uzatvára, že vedomie hrá u aktívneho ľudského aktéra dôležitú úlohu, pretože jeho aktivity prebiehajú na základe uvedomenia si a následného uskutočnenia inštrukcií. Podobne ako v predchádzajúcich odstavcoch, téza o aktívnom intencionálnom a normatívnom aktérovi tu nie je rozvedená a autor nás opúšťa v mnohoznačnej situácii.

Summa summarum

Pri zhodnotení práce *Vedomie* je účelné rozlišovať medzi dvoma rovnakými rovinami Ja, ktoré som už spomínal, t.j. medzi biologickým mozgom a sociálnou myslou. Čo sa týka neurologickej bázy biologického druhu *Homo Sapiens*, Flanaganov výklad je zrozumiteľný, koherentný a utvorený na základe reprezentatívneho výberu aktuálnej vedeckej literatúry danej oblasti.

Na tejto úrovni opisu nemá veľký význam uvažovať ani o „jednotnom centre vedomia“ ani o „jeho jedinej vlastnosti P, ktorá je nevyhnutná a dostatočná pre všetky skúsenosti.“ Z hľadiska neurónových štruktúr, vo svetle súčasných poznatkov sa vedomie javí heterogénne.

Zdá sa však, že autor недоceňuje, a teda ani nepokladá za potrebné podrobnejšie sa zaoberať rozdielmi medzi fyziologickým mozgom a sociálnou myslou. Čo platí na úrovni neurónových kváličí, neplatí automaticky a bezprostredne na úrovni sociálneho konštruktú. Hlavný problém práce vidím v nedostatočnom rozbere druhého Ja, intencionálneho a normatívneho ľudského aktéra. Autorova diskusia o ľudskej mysli ako sociálnom a jazykovom konštrakte prebieha skôr v náznakoch (Ja ako narratívne ťažisko, vedomie ako aktívny aktér a pod.). Jedným z dôsledkov je, že sa jasne nerozlišuje medzi prírodnými a sociálnymi faktmi, t.j. hranica medzi vrodennými (neurónovými) a sociálnymi (praktické a symbolické zručnosti) funkciami mozgu. Autor sa síce odvoláva na ľudskú prirodzenosť, dostatočne však neanalyzuje jej dôležitú súčasť, t.j. schopnosť človeka osvojiť si jazyk a praktické zručnosti. Táto schopnosť sa pritom môže chápať ako určujúca a jednotiaci vlastnosť vedomia P, ktorú Flanagan hľadal, ale nenašiel na úrovni biologického mozgu.

Kladne treba hodnotiť, že súčasťou prekladu je aktualizovaná bibliografia súčasných prác o danej problematike.

Róbert Konrád